

ԱՆԱԾԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Մ Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՍ—ՅՈՒՆԻՍ 1901

ԹԻՒ 6—7

ԴԷՄՔԵՐ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ

1893 թին Պոլսոյ «Հայրենիք» թիւ մէջ հետեւեալը կը գրէի մեր եկեղեցական երգերուն մասին.

«... Ի՛նչ խոր շեշտ հաւատքի, Ի՛նչ հզօր թոխ կրօնական դրաման, Ի՛նչ քարծր վերացում աստուածային խոկմանց, Ի՛նչ ճախութիւն վեհ մտածմանց, պերճ պատկերներու եւ վսեմ քաջատրութեանց, եւ Ի՛նչ լեզուի անրադրասելի ներդաշնակութիւն՝ այդ երգերուն մէջ որ դեռ ա՛յնչափ երկտասարգ են դարձաւոր կեանքէ մը յետոյ. եւ այդ ամենուն հետ, այն Ի՛նչ անուշ, անքաջատրելի կերպով անուշ երաժշտութիւն է որ նիւթին ու բառին համեմատ, երբեմն տրտում, մեղամագնութեան արցունքներով կը թաւալի, երբեմն զուարթ, վերին հրճուանքի լալան յորդոյ մով մը կը ժայթքի, Աստուծոյ զգացմամբ առջնուած հոգիին բոլոր սլացքներն ամենէն խորին արտայայտութեամբ թարգմանելով, Ի՛նչ զիւցազնեղութիւն, Ի՛նչ ընդարձակ եւ ամբողջական զիւցազնեղութիւն է այն, զոր աստուածային մարտիրոսին վերջին շարժքէն ներշնչուելով, մաս առ մաս յօրինեւր են մեր հայրապետները. Ի՛նչպէս ամէն բան մէկ ազդեւել, լուսնզէն

աղբերէ մը, կը բղխի հոն, եւ Ի՛նչպէս ամէն բան հրաշալի ներդաշնակութեամբ մը կը կապուի մարմին մը կը կապուի, իրաքանչիւր մասն իր յատուկ ձեւն ու զոյնն ունենալով, եւ այդ մասերը ա՛րդղութիւն մը կազմելով, եւ նիւթին ու արտայայտութեան այդ համադրութիւնն ալ այն պարզ պատճառովը չէ՞ որ հեղինակները իրենք ինկ եղած են անոնց ոչ միայն յղացողն ու գրողը այլ եւ եղանակողը, ճիշդ ինչպէս անոնցմէ ա՛յնչափ յետոյ ըրաւ Վասնէր, որ իւրաքանչիւր քաղի համապատասխան խաղ մը դա՛նելու ուղիով, ինքը դրեց իր երաժշտութեան խօսքերը, եւ Ի՛նչ սխալ է այն դատաւարն որով միօրինակ գտած են մեր եկեղեցական երաժշտութիւնը, Միօրինա՛կ. քայց հոն անհնիւր եղանակ ա՛յնպէս իր անհատականութիւնն ունի. որ մարդ անոր զոյնը կը տեսնէ ունկնդրած առանձնակի արտահայտութեան ծածանիլը չէ՞ք դար «Ջերգն հոգեւոր» թիւն խաղաղ ու լայն դաշնակութեանը մէջ, սեւ թախծութեան մը թանձրանալը չէ՞ք միմանար «լալի գիւրեման» սարսուղացիկ ողբերուն մէջ, եւ կարմիր ցնծութեան բոց մը՝ Զատիկի աստուան մեծագոյն երգերուն մէջ որ Բրիտանոսի յաղթանակը կը տարփողեն:

«Պէտք էր որ աւելի ընդարձակ եւ աւելի բազմակողմանի դա՛նատու մով մը յարգէինք այդ պատուական նշխարները մեր հին քաղաքակրթութեան՝ Պէտք էր որ այդ գերեզմաններն իրենց զուտ կրօնական գոյնին հետ սկսէին գեղարուեստական գոյնն ալ ստանալ, այնպէս որ անոնք միայն եկեղեցիին մէջ չլսէինք, այլ մեր տունը, մեր գրադարաններուն մէջ ունենայինք անոնց հաւաքածոն՝

Աստուածաշունչին՝ Ս. Հայրերուն, «Նմանութեան», Տանթէին եւ Ռիւտոնին քով ։ Պէտք էր որ ամէն հայ գրող պարտք համարէր ուսումնասիրել վանոնք եւ անոնց ճշմարտապէս տոհմային ողբովը թափանցուէր ։ Պէտք էր որ քննադատութիւնը որոնք իր մեկնութիւններովը լուսաւորէր, անոնք գեղեցիկութիւններն ի վեր հանէր, անոնց տեղը որդիքը ընդհանուր գրական պատմութեան մէջ ։ Պէտք էր որ մեր երաժշտագետները աւելի ուշադրութիւն դարձնէին այդ եղանակներուն վրայ, ճշդէին վանոնք եւ վերջնականապէս արգելէին երծուելէ, ինչ որ կը սկսին ըլլալ քմահաճ ու տղէտ երգողներու բերնին մէջ, եւ նոյն իսկ անոնց ուղղակի ներշնչման տակ երաժշտական գործեր՝ արտադրէին, ինչպէս Ձուհաճեանն ըրած է թրքական եղանակներու համար ։»

Այս յօդուածը քմծիւաղ մը արթնցում ց դերական պաշտօնակիցներէս ամանց դէմքին վրայ, չպակսեցան անձեր, նոյն իսկ «Հայրենիք» ի խմբագրութեան մէջ, որոնք վրաս խընդացին այս «տիրացութեան» անխմատ յարուստ, «ծթած ու անարուեստ լալկանութիւններու» նկատմամբ այս յետադարձ հիւսմանի համար, Բնացուցիչ շարականներու վրայ զմայլելի՝ Պետրոսին ու Վակներին դաւրուն մէջ... եւ «մտերնիքով» տողորուած, ո եւ է ասիականութեան հանդէպ անհաշտ արհամարանքի որդուտ տուած այդ «եւրոպացեայ»ները իմ սքանչացմանս մէջ հանձնտէութեամբ ու ժամապրտութեամբ շաղախուած ցեղի մը առհաւական վերադարձումը կը կարծէին տեսնել եւ կ'արգահատէին վրաս ։ Այդ պարոններուն արհամարանքը իմաստակ եւ արգահատանքը անխմատ էր ընականաբար, ճիշդ Պիթովներն ու Վակները իւրապէս հասկընալուս համար էր որ ես սքանչացում կ'ուսնենայի մեր հին երաժիշտներուն վրայ որոնք, շատ աւելի պարզ ու նախնական ոլորտի մը մէջ, կրցնէին, ըստ իս, ուրուագծել՝ անկեղծ, հոգեբուլ ու վսեմ երգերով՝ ինչ որ այդ տիեզերական հանճարները հակա ասանակին մը մէջ պիտի իրադրուէին մեր դարուն ։ «Նոր»ին սէրը երբեք պէտք չէ փակէ քննադատին ու գեղասէրին՝ հինին գեղեցիկութեան ըմբռնումը Վակներ ու Պերթովըն իրենք իսկ, անտարա-

կոյս պիտի զմայլէին մեր եկեղեցական երաժշտութեան վրայ՝ եթէ զայն ճանչցած ըլլային, մեր շարականները, մերկայած իրենց օտարամուտ կեղեւէն, ամենէն պանծալի արտադրութիւնն են մեր ցեղին՝ Նարեկացիին քնարեգութեան ու մեր ժողովրդական երգերուն փափուկ ներշնչմանը հետ ։

Կ'ըմբռնէք ուրեմն ո'րքան մեծ եղաւ ուրախութիւնս՝ ճանչնալով Կոմիտաս վարդապետը, այսինքն սպասուած, երազուած մարդը հայկական երաժշտութիւնը վերակազմելու, ինչպէս եւ զայն Եւրոպային ծանօթացնելու համար, Կոմիտաս վարդապետը, որու անունը «Անահիտ» ի մէջ յիշուած է արդէն՝ Պերլինի մէջ տարի մը առաջ իր սուած մէկ արեւելեան նուագահանդէսին առթիւ, այս օրերս Բարիկ եկաւ եւ մեր մատուռին մէջ պատարագի ժամերգութեան մէկ քանի կարեւորագոյն հատուածները երգեց ։ Յուզումը զոր զգացի իմանալով այդ վեհ ու սրտաբախ մեղեդիներն ու «Տէր ողորմա» ին վսեմ ողբը, երգուած, պարզ, վեհ, հզօր, «հայ» ոճով մը, իր արուեստը խորապէս դիտող ու իր ցեղին գեղեցկագիտական ոգւուն լիակատար ըմբռնման ունցող անձնէ մը, կեանքային ամենին խորին ու ամենէն քաղցր յուզումներէն մին պիտի մնայ իրեն հետ ունեցած մէկ քանի տեսակցութեանցս մէջ, վարդապետը հաճեցաւ ինծի պարզել իր տեսութիւններն ու այն ծրարելի զոր կ'ուզէ իրադրուել, եւ ինծի կը թուի որ ինքը այն մարդն է որ անհրաժեշտ էր որպէսզի հայ երաժշտութիւնը արմատապէս վերանորոգուի իր աղանաղութիւնն ու անկումէն եւ որպէսզի այն ծանօթանայ եւրոպայի երաժշտագետներուն եւ համաշխարհային երաժշտութեան մէջ սկսի զբաւել այն տեղը որուն արմանի է եւ զոր չունի դեռ ։

Այսպիսի ձեռնարկ մը լիովին ի գլուխ հանելու համար անհրաժեշտ են երկու պայմաններ, — եւրոպական երաժշտագիտութեան հիմնական համարթիւն եւ հայկական երաժշտութեան Հայաստանի հողին վրայ իսկ մանրախոյզ ուսումնասիրութիւն ։ Կոմիտաս վարդապետը, որ Պերլինի քոնսերվատուրէն շրջափառու է եւս եւ արեւելեան Հայաստա-

նին բոլոր զիւղերը պտտած է՝ ամենէն հին անկեւններուն , ամենէն անշուք խորշերուն մէջ նախկին երգեցողութեան հետքերը փնտռելով , պիտի կարենայ այդ գործն ի կատար հանել ամբողջական եւ անթերի ձեւով մը :

Գործը մին է ամենէն քեղզուններէն ու զեղեցիկներէն քայց եւ մին ամենէն դժուարներէն . վերականգնողական եւ ամար մեր եկեղեցական երաժշտութիւնը այն անխառն ու հայադրուած ձեւին մէջ որով ան իր կատարելութեանը հասաւ մեծ Շնորհալիին օրովը , պէտք է մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրել երաժշտութիւնը այն բոլոր ժողովուրդներուն որոնք ազգած են հայ ցեղին վրայ , — բրւզանդականը , պարսկականը , արաբականը , ասորականը , թրքականը , — փնտռել մեր եկեղեցական երաժշտութեան մէջ այն բոլոր տարբերը որ այդ տարբեր երաժշտութիւններուն կը վերաբերին , եւ ի վեր հանել ինչ որ կայ հոն զոչն հայկական , ինչ որ ինքնաբերական ստեղծագործութիւն է մեր ցեղին . իսկ այդ «հայկական» նուազայնութիւնը եւրոպական տարաբոլի մէջ արեւմտեան աշխարհին ծանօթացնելու համար , պէտք է խորապէս ճանաչող արեւմտեան երաժշտական գիտութիւնը : Եւ այս բարդ , այս վիթխարի գործին համար անհրաժեշտ է ունենալ հմտութիւնն զատ , բանաստեղծի հոգի եւ ստեղծագործ երաժշտի տաղանդ , ինքն կը թուի որ Կոմիտաս վարդապետը ունի այդ բոլորը . ծագումով թրքահայ , եւ հինիսովին ծանօթ տաճկական երաժշտութեան , Կոմիտաս վարդապետի որ ուսումնասիրած է Գեղարքունի ձեմարապետի մէջ եւ հոն մօտէն ճանչցած է արեւելեան Հայութեան եկեղեցական ու ժողովրդական երգեցողութիւնը , եւ յետոյ զացած է Պերլին արմատապէս ուսումնասիրելու եւրոպական երաժշտութիւնը : Խորապէս կապուած իր ցեղին ու հոգին , իր սիրտը Պեթովընին կամ Շոքերին թովութիւնէն չէ՝ զերուած մինչեւ իր ցեղին անշուք բայց թաքուն գեղեցկութիւններով լուսնի առեւտրը արձամարելու իմաստակութեան հասնելու աստիճան , ընդհակառակն , Արեւմտաքի գիտութիւնովն ամբացած իր միտքը իրեն նպատակակէտ ըրած է իր ամբարած հմտութիւնը

կիրարկել իր ցեղին արուեստը վերականգնողական կոմիտաս վարդապետ Պերլինի համայնական մէջ երաժշտական դաստիարակութեան մը առաջարկը մերժած է՝ իր երկրի վերադառնալու , ինքզինքն իր տոհմային արուեստին վերանորոգմանը նուիրելու համար . գինուած արեւմտեան գիտութեան հետախուզումի , վերլուծումի ու համադրութեան ապահով մեթոտովը , զացած է մտնել ժողովրդին մէջ , եւ փնտռել հիմքը «հայ» երաժշտութեան , ամենէն կորսուած գիւղական երեւելիները մտած է մերտիկ ընելու անուս քահանաներու երգեցողութիւնը որ ամենէն անեղծ ձեւով կը պահպանէ հին հայ արուեստը , ունիւղբած է հայ աշուհներու , հարսներու կամ մահերգական գեղջիկներու , հովիւներու կամ վիճակի խաղեր կանչող աղջիկներու մեղեդիները , եւ հոգէն ժայթքած այդ բնատափ ձայներուն մէջ ջանացած է գտնել ինչ որ խորքը կը կազմէ «հայ» երաժշտութեան , ճգնած է զայն փնտռել հայ եկեղեցական երաժշտութեան այն մասին մէջ որ օտար երաժշտութիւնն ունի հետ ու է ամենաշուքիւն չունի , եւ դատած է կապը զոր կ'որոնէր . իր այդ հետազոտութեանց շնորհիւ , այսօր գիտակցաբար կրնանք հաստատել թէ կայ «հայ» երաժշտութիւն մը , անկախ՝ հայ ցեղին վրայ ազդեցութիւն գործող մեծ ազգերուն երաժշտութիւնէն , երաժշտութիւն մը որ ծնունդն է միմիայն մեր ցեղին հոգեւոյն եւ որ թրեւս կազմաւորւած հեթանոսական ամենահին շրջանին , անցած միացած է եկեղեցական երգեցողութիւններուն մէջ ու տեւած է ժողովրդական խաղերուն աւանդական շնորհին մէջ (*) , Հայ արուեստի այդ խորքը դանելու ջանքերէն յետոյ , Կոմիտաս վարդապետը թեւակոխած է արդէն իր գործին երկրորդ փուլը . ամբողջ պատարազը շարադրած է քառաձայն , եւրոպական արուեստի համաձայն , մեղեդիներուն հայկական կը-

(*) Կոմիտաս վարդապետը մտադիր է ի մօտոյ հայ հասարակութեան ծանօթացնել իր ստեղծագործութիւններուն արդիւնքը հայ ժողովրդական երգերու ընդարձակ շարք մը պրակ առ պրակ հրատարակելով , ծանօթագրութիւններով ու մեկնութիւններով ընկերացած :

նիքը անվթար պահելով, ու յօրինած է «սէն-
ֆոնիններ» 7 «օրաթորի» ներ, ցայդերգներ, 1
մայաքայլերգներ, մեր եկեղեցական ու ժո-
ղովրդական երաժշտութեան մէկ քանի կարե-
ւորագոյն հատուածներէն ներշնչուելով իր
առջ շարագրութիւնները, որոնցմէ ոմանք
էջնիւթնայ մսյր-եկեղեցւոյն մէջ սկսած են
երգուիլ արարողութեանց ժամանակ, անշուշտ
ընդհուպ եւրոպայի կրօնական նուագանդէս-
ներուն մէջ իրենց տեղը պիտի ունենան, Թե-
ւորասացի վարդեաներ եւ երաժշտաւէրներ, Աէն
Սանս, Շարլ Պորտ, Տիւվալ, Օպրի, Կո-
միտա վարդապետին հետ տեսուելով եւ իր
ժողովրդին հետ ծանօթանալով, զինքը հիացմամբ
խորհուած են իր գործը շարունակել, Փա-
փաքելի է որ հայ ժողովուրդը զիտ-
նայ գնահատել այսպիսի արուեստագէտ մը
եւ տայ իրեն բոլոր միջոցները որ հարկուոր
են որպէսզի ան ամբողջապէս ի գլուխ հանէ
այն հսկայ գործը որ զինքը քսաներորդ դա-
րու Շնորհալին պիտի կացուցանէ:

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

ԶԱՅԳՐԵՑ

ժ.Գ.

ԼՈՒՍՆԻՆ ՕՐՀԱՍԸ

Ամառ գիշեր է, ես անձայն
իմ երգիկիս վերայ նստած
Վեր կը նայիմ. աստեղք միայն
կը ոլըլըլւան կամաց կամաց:

Անբաւ գիշերն ազատաւոյս
կը փողփողի լըռիկ, լըռիկ.
Սակը նայիմ խրոփաւոր,
Ու կը հրծծեն մանրի ճրճիք:

Բայց աւասիկ երկինք բացաւ
Արեւմուտքի մըթին կողմը
Մարգարտազարդ ամպեայ անձաւ,
Եւ կը հրծծէ տրտու հողմը:

Կանաչ ցուքեր կը ցուցըլան,
Ու երեսան կ'ելլէ հոգին:

Աղօտ հոգին օրհասական
Եւ լուսաթափ գունատ լուսնին:

Ամպայարկին տակ դող ի դող
Կը ցընդի ան՝ շաղ կաթիւով,
Եւ երկնազան միգամած շող
Կը պաղպաղէ զայն պատելով:

Ո՛հ, հիւժուեցաւ հալեցաւ ան
Անմահական ըզմամբ տարփմար.
Այժմ կը շընջէ կիսակենդան.
Թող քողարկէ մահը թուխ ամպ:

Թող սիրտտարփի լուսնահոգին
Ողբալ քընով անդորրամայ,
Թող նըշոյլներն ալ թափթփին
Եւ թող գիշերն ալ որք մընայ:

Թող ծաղկըներն անոյշ անոյշ
Թաղմանական բուրմամբ ողբան,
Թող մարմերին հեղ ու քընքոյշ,
Թող կողկողին ու թող ծրփան:

Գամին կակուղ կը մըրմընջէ,
Եւ ամէն կողմ խուլ սօսաւիւն
Կը մըրմընայ ու կը շընջէ,
Ինչպէս սիրոյ վարար ախն:

Վրսիտ ու թուխ վընուկները
Կ'աւկընդրեն, փոր խոր կը նային,
Եւ կը ծըծեն ողնգուռքները
Մեղկ շունչ մը, բուռն ու սիրային:

Առաւօտեան զէմ լուսնակը
Քոյրը տեսաւ որ գեղեցիկ
Եւ նորկապած ոսկի թագը
Կը շողշողար հեգիկ հեգիկ:

Ան փղղոսկրեայ քընարանէն
Նոր դուրս կ'ելլէր ու կը նազէր,
Աչերն անոյշ ու հըրեղէն,
Ոտուըններէն լոյս կը հոսէր:

Բոլոր երկինք կ'օրհնէր զանի,
Ու կը ցընծար բոլոր աշխարհ,
Դէմքը պայծառ ու հոյսնի
Կը ձաճանչէր հըրաշաժառ:

Դարձեալ ողորմ սէրը յիշեց
Աղօտ լուսնին ու դալկացաւ.
Դարձեալ անձուկ զանի մաշեց,
Մըշտամարմօք եւ անհուն ցաւ: